

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/86290>

Please be advised that this information was generated on 2019-06-24 and may be subject to change.

Inleiding en verantwoording

Peter van der Heiden en Alexander van Kessel

Op basis van de uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen van 15 mei 1963 werden drie achtereenvolgende kabinetten van verschillende samenstelling geformeerd. Het eerste was het kabinet-Marijnen, dat een voortzetting betekende van de samenwerking tussen de confessionele partijen en de vvd in het kabinet-De Quay. Dit kabinet viel in februari 1965 door interne verdeeldheid over de omroepkwestie. Tijdens de hierop volgende formatie wisselden kvp en arp hun coalitiepartners vvd en chu in voor de pvda. Het was voor het laatst dat zonder tussentijdse verkiezingen een dergelijke wisseling zou plaatsvinden. Al na anderhalf jaar viel echter ook deze coalitie, die onder leiding stond van de kvp'er Cals. Een motie van de kvp-fractie waaruit wantrouwen in het financiële beleid van het kabinet bleek, maakte in de 'Nacht van Schmelzer' een einde aan de samenwerking tussen confessionelen en sociaaldemocraten. Snel daarna vormden kvp en arp het overgangskabinet-Zijlstra, dat de vervroegde verkiezingen van februari 1967 uitschreef.

Het parlement en de drie kabinetten opereerden te midden van een snel veranderende samenleving. Toenemende welvaart, ontkerkelijking, individualisering en groeiend consumentisme ondermijnden politieke, culturele en maatschappelijke zekerheden. In Nederland hadden die sinds het begin van de twintigste eeuw vooral de vorm gekregen van een systeem van verzuiling. Door genoemde ontwikkelingen ontstonden in het midden van de jaren zestig barsten in dit zuilenstelsel. Ook de politiek, vaak gezien als de top van deze zuilen, ontkwam niet aan de gevolgen. Aan de vanzelfsprekendheid van het politieke gezag werd meer en meer getornd. De burger vroeg meer inspraak. Vooral de jongeren in de Randstad eisten de aandacht op, vaak op ludieke wijze.

De Amerikaans-Nederlandse historicus James Kennedy heeft eerder geschetst hoe de Nederlandse elites door hun inschikkelijke opstelling, voortkomend uit de overtuiging dat de veranderingen op den duur toch niet tegen te houden waren, hebben bijgedragen aan het opvangen van deze moderniseringstendensen. Door deze pragmatisch-inschikkelijke opstelling werd escalatie voorkomen.¹ De biografen van P.J.S. de Jong hebben bevestigd dat het kabinet onder diens leiding in de jaren 1967-1971 deze houding van 'nieuwe redelijkheid' aannam.² In dit boek wordt onder meer een beeld geschetst van de wijze waarop de politiek in de voorafgaande periode 1963-1967 omging met de sociale en culturele veranderingen.

Het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis (CPG), dat in 1970 op initiatief van de hoogleraar staatsrecht F.J.F.M. Duynstee werd opgericht, is sinds 1986 een gezamenlijke onderneming van de Radboud Universiteit Nijmegen en de in Den Haag gevestigde Stichting Parlementaire Geschiedenis. Het CPG heeft door middel van de reeks *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945* het werk voortgezet van W.J. van Welderen Rengers en P.J. Oud. Het voorliggende boek over de parlementaire geschiedenis van de kabinetten-Marijnen, -Cals en -Zijlstra (1963-1967) is het achtste in deze reeks. Eerder verschenen studies over de kabinetten-Schermerhorn-Drees (1945-1946), -Beel (1946-1948), -Drees-Van Schaik (1948-1951), -Drees II (1951-1952), -Drees III (1952-1956), -Drees IV en -Beel II (1956-1959) en -De Quay (1959-1963).

In de 'Inleiding en verantwoording' van het in 2001 verschenen deel over het kabinet-Drees III uit de serie *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945* is uitgebreid geschetst op welke manier het CPG voordien zijn werkzaamheden uitvoerde en waarom de werkwijze aan verandering toe was. Hier wordt daarom volstaan met een korte uitleg over de aanpak die het CPG sinds 'Drees-III' hanteert.³ Hadden de delen tot en met het boek over het kabinet-Drees II voornamelijk het karakter van een sterk beschrijvend naslagwerk, met ingang van de studie over het kabinet-Drees III is het uitgangspunt de politieke analyse van een kabinetsperiode. Centraal staan de politieke verhoudingen: hoe lagen die aan het begin van de periode, hoe ontwikkelden zij zich en welke consequenties had die ontwikkeling voor het verkeer tussen parlement en regering? Het bronnenonderzoek, voornamelijk gedaan in de *Handelingen der Staten-Generaal* en in de notulen van de ministerraad, is gericht op het vinden van 'spanningsvolle' momenten, dat wil zeggen momenten waarop de politieke verhoudingen binnen het parlement, tussen parlement en regering, binnen het kabinet of de regering op de proef werden gesteld, dan wel een wijziging ondergingen. Kwesties die van groot belang waren voor de inrichting van de samenleving maar desondanks geen politieke spanning opriepen, hebben in deze aanpak geen prominente plaats. Om de indruk te vermijden dat de volksvertegenwoordiging louter van crisis naar crisis ging, is het afsluitende hoofdstuk 'Wat verder ter tafel kwam...' opgenomen.

In het eerste hoofdstuk komen de verkiezingen, de formatie en de samenstelling van het kabinet-Marijnen aan de orde. Hoofdstuk II geeft een beeld van het parlement als 'werkplek' en beschrijft hoe de politiek in deze periode door de onafhankelijker optredende journalistiek en de groeiende invloed van de televisie werd gedwongen tot reflectie op de eigen omgang met de publieke opinie. In hoofdstuk III blijkt dat parlement en kabinet in de onderzochte periode meer dan in de voorafgaande jaren werden geconfronteerd met zaken die het koningshuis betroffen: huwende prinsessen, de ministeriële verantwoordelijkheid voor het handelen van de Oranjes en de verhoging van het inkomen van het staatshoofd. In het vierde hoofdstuk wordt de omroepkwestie beschreven, die eind februari 1965 de val van het kabinet-Marijnen veroorzaakte. In het daaropvolgende hoofdstuk komt de kabinetswisseling aan bod. In het zesde hoofdstuk wordt beschreven

hoe parlement en kabinet omsprongen met enkele concrete signalen van eerdergenoemde 'revolte' van het midden van de jaren zestig. In hoofdstuk VII komt een aantal tamelijk uiteenlopende kwesties aan de orde die als 'immaterieel' zijn te kwalificeren. Veel stoffelijker van aard is de problematiek in de hoofdstukken VIII en IX. In hoofdstuk VIII wordt beschreven hoe de PVDa tijdens het kabinet-Cals een poging deed de greep van de overheid op de bodemstoffen en de grond te vergroten. Vooral door de vroege val van het kabinet slaagden de sociaaldemocraten daar niet in. Hoofdstuk IX schetst hoe de kabinetten-Marijnen en -Cals worstelden met het evenwicht tussen de benodigde overheidsinvesteringen en een deugdelijk begrotingsbeleid. Uiteindelijk werd deze balans de inhoudelijke aanleiding voor de dramatische val van het kabinet-Cals, die in hoofdstuk X in een bredere politieke context besproken wordt. Het elfde hoofdstuk behandelt de totstandkoming en de voornaamste politieke daden van het kabinet-Zijlstra.

De totstandkoming van dit boek werd mogelijk gemaakt door de medewerking van het bestuur van de Stichting Parlementaire Geschiedenis: Th.C. de Graaf (voorzitter), S. van Haersma Buma, P. Kalma, U. Rosenthal, A. Slob en G.A.M. Beekelaar (secretaris-penningmeester). Wij zijn dank verschuldigd aan de leden van de wetenschappelijke raad van het CPG, te weten R.A.M. Aerts (voorzitter), J.Th.J. van den Berg, C.A.J.M. Kortmann en G. Voerman. Zij voorzagen de conceptteksten van opbouwende kritiek. De directeur van het CPG, C.C. van Baalen, stond ons met raad en daad ter zijde en leverde commentaar op het manuscript. Tevens gaat onze dank uit naar J. Bosmans, die hoofdstuk I en X van commentaar voorzag en bereid was inzage te geven in het manuscript van deel twee van zijn Romme-biografie, H. Daalder, die hoofdstuk III becommentarieerde, en W.A.F. Camphuis, van wiens opmerkingen op hoofdstuk IX wij profiteerden. A.C. Hoetink leverde waardevolle kritiek op een eerdere versie van delen uit hoofdstuk II.

Van de volgende archiefinstellingen ontvingen wij onontbeerlijke steun: het Nationaal Archief te Den Haag, het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800-heden) te Amsterdam, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam, het Parlementair Documentatiecentrum in Den Haag en Leiden, het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid te Hilversum, het Stadsarchief Amsterdam, het Brabants Historisch Documentatiecentrum in 's-Hertogenbosch, het Spaarnestad Fotoarchief in Haarlem en het Katholiek Documentatiecentrum in Nijmegen.

Als stagiairs en student-assistenten hielpen M.A.D. Adriaanse, N.A. Alofs, R. van de Giessen, J. Gijsenbergh, M.G.A. Jacobs, G. Kets, T. Verberne en J. Verwey bij het onderzoek. S. van den Bergh assisteerde bij het samenstellen van de bijlagen. I. Helsen verleende onmisbare secretariële ondersteuning. A.S. Bos en G. Kets hielpen bij het verzamelen van de illustraties.